

PETER GUSTAFSSON

Att gå i däck för lösa boliner?

När vi med språket formar och förmedlar våra tankar, tar vi gärna till hjälp liknelser och bilder ur den verklighet vi lever i - bilder som alla lätt känner igen. I dag kan en chef sitta vid spakarna och tillsätta en utredning där vi får se var vi landar. Flyget är nu på väg bli både väl bekant och viktigt även för gemene man. Tidigare satt chefen vid rodet och i utredningen fick vi se var vi hamnade. Och fortfarande, när det gäller viktiga åtgärder eller beslut, förankrar man det hos överheten eller majoriteten.

Språket vimlar nästan av ord och uttryck som speglar gångna tiders liv och näringar; och nya fylls ständigt på. De gamla har en seg livskraft och används ännu i bildlig betydelse fastän vi snart glömt deras ursprungligaste innebörd: klantskalle, rättesnöre, råskinn; häckla, ta fasta på, dra vid näsan; härdad, garvad m m.

Gamla sjötermer tycks vara extra seglivade, men det är kanske inte så konstigt om man betänker att alla längre och väsentliga tyngre frakter och förflyttningar under många århundraden företogs sjövägen. Då fanns inga fina vägar där man kunde ge järnet (under yngre stenåldern - när författaren växte upp - sa man ännu gasen i botten) eller järnvägar, där det gick som på räls m m. Sjöfarten hade en fundamental betydelse för hela samhället.

Om inte läsaren redan nu har lagt av efter denna inledning så tror jag att vi har stymärkena över ens och kan kasta loss med kurs på några kvardröjande sjötermer i vårt vardagsspråk, men inte vind för väg utan på rätt köl och med vind i seglen. Utrymmet medger dock inte att sätta till alla klutar eller att gå för lösa boliner utan vi får ligga lågt och kanske göra en och annan avstickare.

Att gå/löpa av stapeln var när ett fartyg sjösattes första gången och gled ner från stapelbädden där det byggts. Stapelavlöpningar var både högtidliga och muntra tillställningar och välkomna folkfester i gångna tiders kustsamhällen.

Kölhalning var ett sätt att komma åt att arbeta med fartygets undervattens-kropp i sjön (drevning, förhydning med kopparplåt m m) genom att kränga ner det så mycket att kölen kom ovan vattenytan. Man hade då tätat last-

luckor m m och stundom plockat ner de övre delarna av riggen. Detta gjordes vid en "brobänk" eller "bråbänk". Den kölhalning som vi dock vanligtvis tänker på var en bestraffningsmetod ombord, som bestod i att offret drogs upprepade gånger tvärskepps under fartygets botten med hjälp av ett tåg som löpte genom block i ändarna (nockarna) på storrån.

Ordet överhalning ger oss inte heller några trevliga associationer: ursprungligen är det en oförutsedd, våldsamt och omskakande krängning orsakad av t ex back i seglen, felaktig rodermanöver i grov sjö m m. Då gällde det att snabbt komma på rätt köl igen.

Att ligga lågt (dvs att inte ta fullt möjlig höjd i bidevind) är klok politik om man kryssar mot hårt väder, ty då kan man hålla en högre fart och skonar samtidigt skrov och rigg från påfrestande stampningar.

Tid var pengar även under segelsjöfartens dagar och kortare frakttider betydde större vinster. När vädret så tillät, satte man därför till alla klutar för att ständigt hålla högsta möjliga fart. En klut är egentligen ett litet tygstycke och ordet har ofta använts halvt skämtsamt om segel. Man kunde i våra trakter även tala om en "lägdklut" och mena ett litet stycke odlad mark.

Att gå för lösa boliner var inte bra. Bolinerna (äldre benämning "boglina") var tåg med vilka lovartsdelen av ett råsegel sträcktes föröver vid bidevindsegling och fixerade lovartsliket så, att man kunde gå högre i vind och utan risk för back i seglen.

Falla undan (ge sig, stå tillbaka) är att avvika från sin kurs med vinden - alltså åt lä till - t ex om man var på kollisionskurs med ett annat fartyg eller rentav hade ett mötande fartyg stick i stäv. Vem som föll undan berodde på hur vinden låg och vilken bog man låg på. Men det är en annan historia.

När detta skrivs så härj-r influensan och många har därför gått i däck och ligger för ankar. Måhända syftar gå i däck ytterst på att ramla ner från riggen, vid arbeten till väders? När man låg för ankar låg man på svaj om man inte hade någon förtöjning från aktern. Svaja = svänga för vind eller ström.

När en annan seglare t ex kommer bakifrån och går upp jämsides på vindsidan - ja, då ligger man i lä, verkligen, och kan inte alls påverka sin situation, ty man har då ingen vind i seglen.

Att kappsejsa betyder egentligen att vicka omkull, men gå/segla över styr var nog ursprungligen att segla med ekonomisk förlust. Detta för tanken till att vara på fallrepet. "Fallrep", säger Dalman i sitt sjölexikon 1765, "äro tåg på sidorne om trappor at hålla i händerne när man går up och ner. På Skeppets sidor äro fallrep att komma i och utur skeppet, om styrbords sidan äro fallrepen klädda och ställas några man på hwardera sidan om trappan till att hedra den som skal stiga up." När någon i dag är på fallrepet så menar man någon som så att säga "lämnar skutan", är på väg utför, dvs går nerför fallrepstrappan.

Måhända har då vederbörande fått sig ett grundskott? Att få grundskott sa man när ett krigsfartyg skadades av fiendens kanoneld under vattenlinjen. Och då var man ju illa ute.

Att råka i lägervall är inte heller så bra, fastän ordet i förstone ger mig en liten association till lantlig, lat idyll. Men så är det ej. Att vara i lägervall betyder att man är så farligt nära en lovarts kust att man har svårt att ta sig ut eller gå klar. Sjömansspråket har till mycket stora delar sitt ordförråd från lågtyskan och nederländskan och i lågtyskan är wall = kust och leger = lägre. Vall kunde betyda kust i fornsvenskan också. Stranden på läsidan (legerwall) betraktades i sjömansspråket som lägre än på lovertssidan (opperwall).

Nu ska vi dock hoppas att vi som fritidsskeppare inte råkar i lägervall i sommar. Stundom ställs vi väl ändå inför situationer ombord då meningarna går isär bland besättningen - stundom kraftigt? Man kan då verkligen tala om inbördeskrig i ordets egentliga betydelse, ty ordet inbördes betyder i samma båt - inom samma bordläggning.

Då kanske det kan vara lugnast för skepparen att göra en avstickare. Uttrycket är från början sjömansspråk och kommer från nederländskan (een afsteker maken), som innebär att ge sig i väg med hjälp av en båtshake - att företa en kort färd med båtshake i en liten båt som utgår från en större.

Ha en skön sommar, med goda och stadiga sunnanvindar! Och glöm inte båtshaken ...

Peter Gustafsson
Skellefteå museum